

ВУЛИЧНЕ НАСТІННЕ МАЛЯРСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СТАН ВИВЧЕННЯ

У статті досліджено історіографію та стан вивчення графіті як культурного феномену сучасного міста. Тема графіті є мало вивченою сторінкою у вітчизняній етнології. Лише завдяки комплексному залученню польових матеріалів та наукових доробків етнологів та дослідників суміжних галузей вдається виявити зміст та особливості явища.

Ключові слова: графіті, вуличне мистецтво, стріт арт, вуличне настінне малярство, історіографія.

Тема сучасного вуличного малярства є новою та знаковою у вітчизняній етнологічній науці. Оскільки вона виходить за рамки звичних та традиційних тем етнологічної науки, вимагає від дослідника особливої пошукової та аналітичної роботи.

Для того, аби виявити суть та особливості явища наукового зацікавлення, слід поглянути на нього під різними кутами. Яскравим доказом цього є дослідження графіті. Науковці акцентують увагу на різних аспектах феномену. Одні пропонують розглядати його як прояв девіантної поведінки та акт вандалізму, інші – схиляються до думки, що сучасні графіті є потужною знаковою системою та невід'ємною частиною міської культури. Тому задля того, щоб сформуванати повноцінну картину, необхідно ознайомитись із різними підходами та трактуваннями поняття, залучити варіативну історіографію та джерела – як етнологічні, так і суміжних дисциплін.

У дослідженні графіті перетинаються інтереси науковців різних галузей – культурологів, фольклористів, філософів та психологів, юристів та кримінологів, археологів та психологів, соціологів та соціальних педагогів, лінгвістів та мистецтвознавців, урбаністів. Зростаючий інтерес довкола явища є закономірним, так як вуличне настінне малярство є індикатором настроїв та переживань, поглядів та інтересів сучасного суспільства. Графіті відображає стан культури та мови містян, вплив на культуру західних зразків та, навпаки, вкорінення українських мотивів. До всього, явище є етнопсихологічним, адже є виявом психологічних рефлексій людини, може бути транслятором агресії та девіантної поведінки. Нарешті, графіті є формою втручання в міський ландшафт та впливу на його візуальний облік – прагненням до гармонізації або дегармонізації міського простору. Отже, з огляду на синкретизм феномену, не дивно, що настінний живопис викликає зацікавлення у науковців різних галузей знань.

Особливий інтерес викликають наукові доробки вітчизняних колег-сучасників, адже у порівнянні із зарубіжним досвідом, їхня кількість обмежується кількома десятками монографій та наукових статей. Серед останніх назвемо праці І. Головахи¹; К. Станіславської²; М. Красікова³; Т. Єрмакової⁴, З. Кайс⁵. Праці присвячені розкриттю змісту та семантики графіті, їхніх особливостей та функціонування у світі синкретичних культур.

Для того, аби аналізувати сучасне вуличне настінне малярство, необхідно чітко окреслити його витoki й початки, простежити хронологію розвитку культурного явища, його трансформацію. У випадку, коли джерельна база є обмеженою, графіті стають чи не єдиним свідченням про культуру та побут цілої епохи. Завдяки працям про найдавніші графіті та графіті періоду Середньовіччя, джерельною базою для написання яких стали археологічні артефакти та давні написи, дізнаємось про настрої та почуття тогочасних людей, політичні погляди та вподобання, релігійність тощо. Серед дослідників, наукову увагу яких привернули найдавніші графіті, слід назвати Дж. Ліндсі⁶, М. Ланґа⁷, Х. Тенкера⁸, Р. Бенеділа⁹.

Особливу цінність становлять праці, в основу яких лягли дослідження середньовічних графіті, написані вітчизняними науковцями. Серед них – наукові доробки В. Корнієнка¹⁰, присвячені графіті Софії Київської. Автор акцентує на важливості графіті як джерела, вказуючи, що останні допомагають уточнити хронологію подій та діяльності окремих установ, заповнити біографічні прогалини та виявити особливості середньовічного світогляду, зокрема молитовні формули та есхатологічні настрої, а також мовні особливості місцевого населення.

Серед новинок тематичної історіографії – праця С. Подлевського «Графіті Чернігова у соціокультурному просторі X–XVII ст.»¹¹, яку побачив світ у 2018 році. У ній автор, завдяки зафіксованим настінним написам та малюнкам, проливає світло на світогляд, уявлення мешканців міста, рівень освіченості та соціальний статус тогочасного населення. Особливо цінними є давньоруські графіті для розуміння зародження, стану та розвитку тогочасної мови.

До цієї групи праць доцільно віднести дослідження Н. Нікітенко (у співавторстві з В. Корнієнко)¹², С. Висоцького¹³; Б. Рибаківа¹⁴; О. Мединцевої¹⁵; О. Євдокимової¹⁶; Б. Щепкіна¹⁷ та інших. Названі дослідники здійснили колосальну працю у напрямку фіксації та розшифрування, згодом оприлюднення найдавніших графіті, починаючи із раннього періоду існування Київської Русі.

Оскільки автор пропонує розглянути явище вуличного настінного малярства у нерозривному зв'язку з містом та його культурою, урбаністичним ландшафтом, необхідно звернути увагу на наукові доробки дослідників міського простору, урбаністів. Питання нового міста та міського простору, гармонізації, розширення їх значення та функцій, зміна перспектив та поглядів на людину у міському середовищі цікавили багатьох дослідників. Серед останніх: Йен Гел автор праці «Міста для людей»¹⁸; Пітер Ньюман та Джефрі Кенуорті, автори праці «Стійкість та міста: подолання автомобільної залежності»¹⁹; Льюїс Мамофрд, автор праці «Що таке місто»²⁰; Луїс Вірт, автор праці «Урбанізм як стиль життя»²¹; Девід Гарві, автор «Право на місто»²². До теми соціальної семантики урбаністичного світу, урбаністики та соціології міста звертались, серед інших, А. Лефевр, Дж. Якобс, М. Вебер, П. Холл, Н. Сміт, С. Сассен, П. Бурдьє, Ч. Лендрі, Т. Дрідзе та інші.

Автор статті знайомить читача із представниками напрямку, оскільки вважає доцільним розглядати графіті та місто у нерозривному зв'язку, презентувати вуличне настінне малярство як реалізацію «права на місто», про яке говорить у своїх працях Девід Гарві. Беззаперечним сьогодні є той факт, що вуличне настінне малярство є невід'ємною частиною міського ландшафту, спробою зробити урбаністичний простір більш привабливим, перетворити його із чужого та глобального на «свій», «гармонійний».

Про варіативність підходів у дослідженні об'єкта свідчить, зокрема, існування великої кількості типологізацій явища графіті. Серед запропонованих класифікацій – поділ на два типи: політичні та неполітичні – дослідниками Ф. Боасом та Р. Помаром²³; виділення слоганів та загадок, афоризмів і діалогів (серед яких приписи на рекламних плакатах, елементах інтер'єру та попередніх графіті) В. Кохом²⁴; класифікація, запропонована польською дослідницею Д. Козловською, яка виділяє екологічні та пацифістські; політичні та соціальні (серед них портрети політиків, «вождів», коментарі на теми церкви та релігії, актуальних політичних питань); мета-текстуальні (про графіті, їхніх творців та місце написів); молодіжні (субкультурні, про школу, наркотики); екзистенційні; еротичні; гумористичні; художні; про поп-культуру; графіті-діалоги; символічні графіті²⁵ та низка інших.

Виділення груп та підгруп графіті на основі спільних ознак та схожості дозволяє звузити предметне коло дослідження та зосередити наукову увагу на глибшому вивченні та аналізі конкретної групи.

Американська дослідниця графіті Дж. Гетсбі²⁶ пропонує типологізувати підходи до вивчення явища, виділяючи дев'ять типів: антропологічний (культурологічний), гендерний, кількісний, лінгвістичний, фольклористичний, естетичний, мотиваційний, превентивний і популярний. Розглянемо детальніше деякі з них.

Яскравим прикладом культурологічного підходу до вивчення графіті як об'єкту дослідження є дослідження Д. Бушнелла²⁷. Він описує графіті крізь аспект людини та її інтересів, соціуму та його настрою. Д. Бушнелл переконаний, і з цим важко не погодитись, що вуличне настінне малярство акумулює культуру епохи і є продуктом людських смаків та переживань. У праці графіті ототожнюються із барометром змін у суспільстві, свідченням чого є зміна вуличних написів (музичних, політичних та ін.)

До представників групи віднесемо Р. Фрімена²⁸, М. Ланґа²⁹ та Дж. Ліндсі³⁰.

Досвід представників фольклористичного підходу має особливу цінність для дослідника-етнолога. Іноді його значення применшують через описовий характер, однак нерідко представники підходу здійснюють, окрім опису та аналізу даних, дослідження контекстної інформації. Науковці переконані, що окремі зразки й колекції графіті, опубліковані у розважальних цілях, також можна вважати «фольклорними», так як завдяки фіксації вони стають джерелом інформації. Серед праць, що належать до цього типу досліджень, наукові доробки А. Ріда³¹, С. Блейка³², Б. Фрезера³³. Окремо відмітимо фольклористичний підхід у працях М. Лур'є, Є. Бажкової та К. Шумова. У співавторстві ними написано статтю «Міські графіті»³⁴, що містить як історію

самого явища, так й історію його вивчення, семантику та змістовне наповнення. Завдяки праці дізнаємось про розвиток та особливості графіті-культури не лише західного світу, а й теренів пост-радянського простору. Велику увагу у статті приділено опису польських та російських стін. З огляду на значну кількість спільних культурно-історичних, соціальних, а отже ментальних особливостей можемо проводити паралелі із вітчизняними графіті.

Однією із найбільш висвітлених у зарубіжній історіографії тем, що стосуються графіті, є тема латриналій. Стіни вбиралень стали чи не найбільш привабливими полотнами для створення написів та малюнків задовго до винайдення аерозольних балонів. Громадські туалети – місця, заховані від ока глядача, що сприяє вільному вираженню думок та почуттів, створенню обценних написів, неприйнятних у суспільстві. Такі графіті виконують комунікативну функцію, проливають світло на відмінності на основі гендеру. Дослідники цієї групи графіті зазвичай є представниками гендерного підходу до вивчення графіті.

Першим, хто запропонував термін «латриналії» на означення цього виду графіті був американський фольклорист Алан Дандез (1966). Написи на стінах громадських вбиралень стали об'єктом його дослідження у праці «Here I Sit – A Study of American Latrinalia» («Я тут сиджу – вивчення американської латриналії»). Дослідник називає графіті на стінах громадських туалетів брудом, однак зазначає, що «Бруд є частиною нашої культури, тому входить до сфери зацікавлення культурного антрополога»³⁵.

Одним із перших, хто звернувся до дослідження туалетних графіті, на початку 1950-х років, став А. Кінслі³⁶. Альфред Кінслі прагнув дослідити тему сексуальності та сексуальної поведінки сучасників. Однак з огляду на скутість респондентів, особливо жінок, для Кінслі та його команди з університету Індіани написи на стінах громадських вбиралень стали головним джерелом.

Серед інших дослідників когорти назвемо Е. Брунера та Дж. Келсо³⁷, І. Гентшелла³⁸ та К. Коула³⁹, Дж. Фара та К. Гордона⁴⁰; Дж. Бейтса та М. Мартіна⁴¹, А. Кемпбелла⁴², Н. Метьюса⁴³.

Серед тематичних праць вітчизняних дослідників, присвячених графіті-написам у громадських місцях, слід назвати наукові доробки харківського етнолога М. Красикова⁴⁴. У поле зору науковця потрапили написи у громадських місцях (стінах гуртожитків і академічних корпусів, предметах інтер'єру та екстер'єру) студентів українських вищих навчальних закладів. Вербальні написи у межах побутування студентської спільноти дослідник називає виявом письмової традиції сміхової культури та сучасним студентським фольклором. Не можемо не погодитись із автором у доцільності використання настінного живопису, епіграфіки для дослідження психології та культури груп, зокрема субкультури студентів.

Як бачимо, наведені приклади праць, присвячених висвітленню теми графіті є яскравим свідченням того, як один предмет може вивчатись під різними кутами зору. Це поняття давно вийшло за межі вкоріненого стереотипу «забруднених стін» та «акту вандалізму». Адже графіті – дуже різноманітне та багатогранне поняття, не познайомившись з усіма сторонами якого, не доречно поспішно вішати ярлики. Якщо на вітчизняному поприщі етнологічної науки кількість праць, присвячених вуличному настінному малюванню, бажала б бути більшою, то зарубіжні дослідники звертаються до теми все частіше. Найновіші публікації стають доступними завдяки науковим платформам, на кшталт Research Gates, де створюються усі умови для швидкого знайомства із тематичними новинками сфери зацікавлення.

¹ Головаха І. Соціальне значення асоціальних граффіті (Бытование и функции современных киевских граффити) // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 2. – С. 64–77.

² Станіславська К. І. Тенденції розвитку художнього графіті у Європі ХХ–ХХІ століття // Культура і сучасність : альманах / Міністерство культури і мистецтв України; Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – № 2. – С. 182–190.

³ Красиков М. М. «Здесь было зверски убито время!» (Современное студенчество сквозь призму эпиграфики) // Антропологический форум. – 2011. – № 14. – С. 160–234.

⁴ Єрмакова Т. Г. Феномен графіті: різновид девіантності чи норма повсякденності? // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ, 2010. – № 6 (74). – С. 108–110.

⁵ Кайс З. В. Соціальна семантика урбаністичного світу: символіка графіті: дис. ... канд. філос. наук. – К., 2015. – 192 с.

⁶ Lindsay 1960: Lindsay J. The Writing on the Wall: An Account of Pompeii in its Last Days. – London, 1960.

⁷ Lang, M. Graffiti and Dipinti. Vol. XXI of The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. – 80 vols. – Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens, 1976.

- ⁸ Tanker H. *The Common People of Pompei: A Study of the Graffiti*. – Baltimore, 1939. – 207 p.
- ⁹ Benefiel R. *Dialogues of Ancient Graffiti in the House of Maius Castricius at Pompeii* // *American Journal of Archaeology*. – 2010. – № 114.1. – P. 59–101; Benefiel R. *Dialogues of Graffiti in the House of the Four Styles at Pompeii (Casa dei Quattro Stili, I.8.17, 11)*, in: *Ancient Graffiti in Context*, (eds.) / J. A. Baird and Claire Taylor, London: Routledge, 2010. – P. 20–48.
- ¹⁰ Корнієнко В. В. *Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: інформаційний потенціал джерела: автореф. дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2015. – 41 с.
- ¹¹ Подлевський С. *Графіті Чернігова у соціокультурному просторі X–XVII ст.* – Чернігів, 2018. – 276 с.
- ¹² Нікітенко Н., Корнієнко В. *Найдавніші датовані графіті Софії Київської та її датування* // *Просемінарій: Медієвістика. історія церкви, науки і культури*. – К., 2008. – Вип. 7: До ювілею професора Василя Іринарховича Ульяновського та інші праці.
- ¹³ Высоцкий С. А. *Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII веков)*. – К., 1976. – 455 с.
- ¹⁴ Рыбаков Б. А. *Язычество древних славян*. – М., 1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rodon.org/rba/yads.htm>
- ¹⁵ Мединцева А. А. *Грамотность в Древней Руси (по памятникам эпиграфики X – первой половины XIII века)*. – М., 2000. – 291 с.
- ¹⁶ Евдокимова А. А. *Греческие граффити Софии Киевской* // *Orientalia et Classica: Труды Института восточных культур и античности. Вып. XIX. Аспекты компаративистики III*. – М., 2008.
- ¹⁷ Щепкин В. Н. *Русская Палеография*. – М., 1967 – 220 с.; Щепкин В. Н. *Новгородские надписи «graffiti»* // *Древности: Труды Московского Археологического общества* – М., 1905 – Т. XIX. – Вып. III. – С. 35.
- ¹⁸ Гел Й. *Міста для людей / переклад з англійської Ольги Любарської*. – К., 2018. – 280 с.
- ¹⁹ Newman P., Kenworthy J. *Sustainability and Cities: Overcoming Automobile Dependency*. – Washington: Island Press, 1999.
- ²⁰ Мамфорд Л. *Що таке місто* // *Урбаністичні студії. Атомія міста: Київ (2012)*. – К., 2012.
- ²¹ Wirth L. *Urbanism as a Way of Life*. In *The City Reade / The American Journal of Sociology*. – Vol. 44. – Chicago: The University of Chicago Press, 1938.
- ²² Harvey D. *Right to the City* // *New Left Review* 53. – September-October 2008. – London, 2008.
- ²³ Bouza F., Pomar R. *Sociologia de la reciprocidad linguistica (Las pinturas de la facultad de Ciencias Politicas y Sociologia de la Universidad Complutense [1986–1987])* // *Comunicacion y lenguaje juvenile*. – Madrid, 1989.
- ²⁴ Koch W. A. *Simple Forms: An Encyclopedia of Simple Text-Types in Lore and Literature*. – Bochum, 1994.
- ²⁵ Kozłowska D. *Postmodernizm kulturowy w Polsce na przykładzie Pomarańczowej Alternatywy i graffiti: Polska specyfika zjawisk i ich konteksty światowe (MA thesis)*. – Warszawa, 1992.
- ²⁶ Gadsby J. M. *Looking at the Writing on the Wall: A Critical Review and Taxonomy of Graffiti Texts*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.graffiti.org/faq/critical.review.html>
- ²⁷ Bushnell, J. *Moscow Graffiti: Language and Subculture*. – Boston, 1990. – 263 p.
- ²⁸ Freeman, R. *Graffiti*. – London: Hutchinson & Co (Publishers) Ltd, 1966.
- ²⁹ Lang, M. *Graffiti and Dipinti*. Vol. XXI of *The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*. 180 vols. – Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens, 1976.
- ³⁰ Lindsay, J. *The Writing on the Wall: An Account of Pompeii in its Last Days*. – London: Frederick Muller Limited, 1960.
- ³¹ Read, A. W. *Classical American Graffiti: Lexical Evidence from Folk Epigraphy in Western North America (A Glossarial Study of the Low Element in the English Vocabulary)*. – Waukeska, Wisconsin: Maledicta Press, 1977 – 89 p.
- ³² Blake, C. F. *Graffiti and Racial Insults: The Archaeology of Ethnic Relations in Hawaii*. *Modern Material Culture: The Archaeology of Us*. Eds. R. A. Gould and M. B. Schiffer. – New York: Academic Press, 1981. – P. 87–99.
- ³³ Fraser, B. *Meta-Graffiti*. *Maledicta: The International Journal of Verbal Aggression*. – Vol. 4. – 1980. – P. 258–260.
- ³⁴ Бажкова Е. В., Лурье М. Л., Шумов К. З. *Городские граффити Текст* // *Современный городской фольклор*. – М., 2003. – С. 430–449.
- ³⁵ Dundes, A. «Here I Sit-A Study of American Latrinalia». *Kroeber Anthropological Society Papers* 34 (1966): 91–105. – P. 93.

- ³⁶ Kinsey A. C., Pomeroy W. B., Martin C. E. and Gebhard P. H.. Sexual Behavior in the Human Female. – Philadelphia and London: W. B. Saunders Company, 1953.
- ³⁷ Bruner, E. M. and J. P. Kelso. Gender Differences in Graffiti: A Semiotic Perspective. *Women's Studies International Quarterly* 3.2/3 (1980). – P. 239–252.
- ³⁸ Hentschel, E. Women's Graffiti. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 6.3 (1987). – P. 287–306.
- ³⁹ Cole, C. M. Oh Wise Woman of the Stalls. *Discourse & Society* 2.4 (1991). – P. 401–411.
- ⁴⁰ Farr, J. H. & Gordon, C. A partial replication of Kinsey's graffiti study. *The Journal of Sex Research*. – Vol. 11. – 1975. – P. 158–162.
- ⁴¹ Bates J. & Martin M. The thematic content of graffiti as a nonreactive indicator of male and female attitudes. *The Journal of Sex Research*. – 16 (4). – 1980. – P. 300–315.
- ⁴² Campbell A. Aggression. In D. M. Buss (Ed.), *The handbook of evolutionary psychology*. – Hoboken, NJ: Wiley, 2005. – P. 258–291.
- ⁴³ N. Matthews Bathroom Banter: Sex, Love and the Bathroom Wall// Matthews N. / *Electronic Journal of Human Sexuality* – Vol. 15. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ejhs.org/volume15/Banter.html>
- ⁴⁴ Krasikov M. Ukrainian Student Subculture as Mirrored in Epigraphy // *Етнічна історія народів Європи: зб. наук. пр.* – К., 2005. – Вип. 18. – С. 73–79; його ж. Студенческа субкультура в зеркале епіграфіки // *Народна культура українців: життєвий цикл людини. Історико-етнологічне дослідження у 5 т. Т. 2. Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура.* – К., 2010. – С. 352–388; його ж. «Здесь было зверски убито время!» (Современное студенчество сквозь призму эпиграфики) // *Антропологический форум*. – 2011. – № 14. Online. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/zdes-bylo-zverski-ubito-vremya-sovremennoe-studenchestvo-skvoz-prizmu-epigrafiki>

В статье рассматривается историография и состояние изучения граффити как культурного феномена современного города. Тема граффити не достаточно изученная страница современной этнологии. Только благодаря комплексному привлечению полевых материалов и научных наработок этнологов и исследователей смежных отраслей можно понять суть и особенности явления.

Ключевые слова: граффити, уличное искусство, стрит арт, уличная настенная живопись, историография.

The article is devoted to historiography and the state of researching of graffiti as a cultural phenomenon of the modern city. There is a lacune in graffiti researching if talking about Ukrainian contemporary ethnology. With a help of complex usage of field materials and scientific achievements of ethnologists and researches of related branches we can understand the essence and features of the phenomenon.

Keywords: graffiti, street art, wall paintings, historiography.